

МИРОСЛАВ ПОПОВИЋ

КА НОВИМ ТЕНДЕНЦИЈАМА У ЕКОНОМСКОЈ ГЕОГРАФИЈИ

ПРИСТУПНА НАПОМЕНА

Полазећи од оне вечне истине: да, зидајући храм науке, сви ми стојимо једни други на раменима — сматрамо да сви радови и у иностраној и у домаћој литератури из научне дисциплине Економске географије, који су се бавили теоријско-методолошким питањима, чине драгоцене прилоге њеном развоју. Па, и када се у мањој или већој мери не слажемо са погледима неких писаца, наше су начелне оцене и о тим радовима исте; у најмању руку, они подстичу у нама размишљања о тим неслагањима и условљавају друкчије научне приступе. Исто мислимо и о овим нашим размишљањима, која ниже износимо: она су резултат готово 40-годишњег рада ауторовог у овој научној дисциплини, када је сматрао да треба да искаже нека своја искуства и погледе, мада је, при томе, свестан да они нису ни трајни, ни потпуни, а за неке ни прихватљиви, али да ће, свакако, повући на друкчија размишљања и научне ставове.

Као и о изложеном значају теоријских радова, такав исти став имамо и о свим оним прилозима, којима се обрађује и приказује конкретна економско-географска проблематика, посебно о оним добро урађеним. Наиме, и ови радови имају овакву или онакву теоријску основу, иако се не баве теоријским питањима. Они најбољи могу, чак, да имају и изузетан теоријски значај, с обзиром на обраду, захватање и приказ економско-географског проблема и извршене анализе. У овом смислу, и у нашој литератури има ваљаних радова.

Износећи ових неколико мисли као претходних напомена о теоријском раду у Економској географији, у даљем тексту позабавићемо се само питањима свестранијег схватања и приказа размештаја производних снага, сматрајући да је тај проблем један од централних у нашој дисциплини. При томе, обавезни смо да истакнемо да има још питања теоријске природе која, такође, заслужују да буду осветљена, али нам то није било могуће, с обзиром на ограничени простор излагања. Из истог разлога, бићемо принуђени да и о проблемима о којима говоримо, каткад, нека питања само навестимо и скицирамо, уз настојање да се целовитост проблема што је могуће више свестраније сагледа.

Рецензент: академик Др Обрен Благојевић

О новим погледима на размештај као основном проблему проучавања у Економској географији

У свим радовима који се баве теоријским питањима Економске географије, без обзира на нијансе и варијанте схватања, основно је и заједничко да је предмет њеног проучавања *размештај привредне структуре*. При томе, у радовима који потичу из земаља реалног социјализма, нарочито ранијих година, под привредном структуром најчешће се има у виду индустрија, пољопривреда и саобраћај, док се економски географи осталих земаља интересују и за питање промета добара и потрошњу ових, робне токове, као и друге привредне гране. Обострани научни утицаји већ до данас доста су ублажили овакве оштре границе у схватањима о основној проблематици проучавања у Економској географији и у великој мери допринели ширењу њеног видног поља и захватања нових проблема.

Проучавани *размештај* у радовима се приказује на два начина. По првом, размештај треба да пружи обавештења у виду инвентара о привредној структури или привредним објектима, областима и гранама, који испуњавају проучавани простор — земље, регије, административно-управне целине, области, краја и сл; дакле, то је само инвентаризација података од које се не иде даље. По другом, размештај се приказује са свим условљеностима, са свим чиниоцима — природним и друштвено-економским — који га детерминишу, мада му је основна намена да да обавештења онакве природе као и у првом случају.

Не може се рећи да оваква обавештења (инвентари) нису корисна. Без њих, били бисмо лишени, каткад, јединих и драгоцених података, с обзиром да друге дисциплине не дају таква знања. Али, и поред тога што овако урађени радови имају неких елемената и научнога и практичнога, са становишта и науке и праксе, у пуном смислу речи, они то ипак нису. А, да би то били, размештај као окосница њиховога интересовања, морао би да пружи одговоре и на питање: шта значи, односно шта показује анализирани размештај? Чини нам се да само тако постављеним питањем, и одговорима које тада добијамо, доприносимо да Економска географија дубоко заоре научну бразду и постане прворазредна практична дисциплина насупрот досадашњем стању које, по мишљењу и позваних и непозваних, претежно карактерише дескриптивност.

Па, у чему се састоје идеје за које се залажемо? Наиме, при економско-географском проучавању привредне структуре у целини, или њених појединих привредних области и грана (као и појединих проблема) неке просторне целине — земље, административно-управне и економске целине, макро-мезо и микро регије — ми уочавамо извесне карактеристике размештаја привреде у овим просторним целинама. Приказујући на један научно коректан начин структуру привреде ових, и излажући све компоненте њеног размештаја — природне, економске, социјалне, културне, техничко-технолошке и политичке — запазићемо да за размештај појединих привредних области (индустрија, пољопривреда, саобраћај, трговина и др.) и грана (метална, прехранбена индустрија и остале; ратарство, сточарство, виноградарство и остале; друмски, железнички, ваздушни саобраћај и остале) постоје одговарајући кри

теријуми, одређене условљености. Ограничени простором излагања, нисмо у могућности да за све гране привреде (а има их преко 70) изложимо њихове одговарајуће условљености размештаја, па, да бисмо изнели своје ставове, учинићемо то на примерима. Тако, ако узмемо за пример размештај шећерана, видећемо да треба да се испуне неколико услова: да постоје велики комплекси одговарајућих плодних и топлих црница (смоница, чернозем и сл.), ареали производње шећерне репе, дуг вегетациони период и високе топлотне суме, обиље добре техничко-технолошке воде, да је овакав ареал производње шећерне репе добро саобраћајно повезан (пре свега, мрежом железничког и речног саобраћаја), најзад, да у таквом ареалу има и потребне радне снаге, при чему, претежно, сезонске неквалификоване женске радне снаге. Тек када су се испунили сви ови услови, може се рећи да ће са економско-географске тачке гледишта размештај будуће шећеране бити правилан.¹ У противном, он би био неправилан, до чега долази из различитих разлога — од незнања до политичких притисака, када се подижу тзв. „политичке фабрике“, када долази до промашених инвестиција. Поред овог вида размештаја (правилног, неправилног), овај може бити и равномеран или неравномеран. Тако, у случају размештаја шећерана, овај не би био равномеран, када би свака суседна општина прадила овакав привредни објекат, с обзиром да има повољне економско-географске услове за то. Ту се мора сагледати стање шећерана у целини, видети на одговарајућим местима² програме развоја ове гране прехранбене индустрије, оценити потребе домаће потрошње и могућности извоза, па се тек тада одредити за број шећерана и места њихових локација. Тада би размештај, водећи рачуна о целини пространства територије и потреби рејонизације производње шећерне репе, био равномеран; у противном, он би био неравномеран, са низом далеких штетних последица. Најзад, размештај, у овом случају шећерана, може бити са економско-географске тачке гледања заокружен, потпун или незаокружен, непотпун. Он је заокружен и потпун када се рационално користе основне и споредне сировине, када се саобраћај благовремено и рационално користи, најзад, када постоји тесна аграрно-економска веза на релацији индустрија шећера — прехранбена индустрија — ратарство — сточарство; у противном, он је незаокружен, непотпун.

Пример локација шећерана изнели смо, да би се видео научни и практичан значај дубљег и комплекснијег проучавања размештаја индустријских грана. Проблем је још компликованији и тежи, када се истакне да постоји још један читав низ економско-географских чинилаца који одлучују за лоцирање сваке гране, понаособ. Тако је размештај индустријских грана у зависности од апсолутне или релативне везаности за сировинску базу, од радне снаге, енергетских извора, саобраћаја, војно-стратегијских разлога, природних фактора (клима, вода, рељеф), друштвено-економских и социјалних разлога, или због појаве да једна постојећа индустрија повлачи изградњу друге; у капиталистичким земљама познат је и разлог да власник фабрике ову подиже у свом месту, „како би се одужио родном крају“, мада су, најчешће, прави разлози други. За лоцирање неких индустријских грана каткада је нужен само један од ових чинилаца, за друге потребно је

О новим погледима на размештај као основном проблему проучавања у Економској географији

У свим радовима који се баве теоријским питањима Економске географије, без обзира на нијансе и варијанте схватања, основно је и заједничко да је предмет њеног проучавања *размештај привредне структуре*. При томе, у радовима који потичу из земаља реалног социјализма, нарочито ранијих година, под привредном структуром најчешће се има у виду индустрија, пољопривреда и саобраћај, док се економски географи осталих земаља интересују и за питање промета добара и потрошњу ових, робне токове, као и друге привредне гране. Обојани научни утицаји већ до данас доста су ублажили овакве оштре границе у схватањима о основној проблематици проучавања у Економској географији и у великој мери допринели ширењу њеног видног поља и схватања нових проблема.

Проучавани *размештај* у радовима се приказује на два начина. По првом, размештај треба да пружи обавештења у виду инвентара о привредној структури или привредним објектима, областима и грамама, који испуњавају проучавани простор — земље, регије, административ но-управне целине, области, краја и сл; дакле, то је само инвентаризација података од које се не иде даље. По другом, размештај се приказује са свим условљеностима, са свим чиниоцима — природним и друштвено-економским — који га детерминишу, мада му је основна намена да да обавештења онакве природе као и у првом случају.

Не може се рећи да оваква обавештења (инвентари) нису корисна. Без њих, били бисмо лишени, каткад, јединих и драгоцених података, с обзиром да друге дисциплине не дају таква знања. Али, и поред тога што овако урађени радови имају неких елемената и научнога и практичнога, са стаповишта и науке и праксе, у пуном смислу речи, они то ипак нису. А, да би то били, размештај као окосница њиховога интересовања, морао би да пружи одговоре и на питање: шта значи, односно шта показује анализирани размештај? Чини нам се да само тако постављеним питањем, и одговорима које тада добијамо, доприносимо да Економска географија дубоко заоре научну бразду и постане прворазредна практична дисциплина насупрот досадашњем стању које, по мишљењу и позваних и непозваних, претежно карактерише дескриптивност.

Па, у чему се састоје идеје за које се залажемо? Наиме, при економско-географском проучавању привредне структуре у целини, или њених појединих привредних области и грана (као и појединих проблема) неке просторне целине — земље, административно-управне и економске целине, макро-мезо и микро регије — ми уочавамо извесне карактеристике размештаја привреде у овим просторним целинама. Приказујући на један научно коректан начин структуру привреде ових, и излажући све компоненте њеног размештаја — природне, економске, социјалне, културне, техничко-технолошке и политичке — запазићемо да за размештај појединих привредних области (индустрија, пољопривреда, саобраћај, трговина и др.) и грана (метална, прехранбена индустрија и остале; ратарство, сточарство, виноградарство и остале; друмски, железнички, ваздушни саобраћај и остале) постоје одговарајући кри

теријуми, одређене условљености. Ограничени простором излагања, нисмо у могућности да за све гране привреде (а има их преко 70) изложимо њихове одговарајуће условљености размештаја, па, да бисмо изнели своје ставове, учинићемо то на примерима. Тако, ако узмемо за пример размештај шећерана, видећемо да треба да се испуне неколико услова: да постоје велики комплекси одговарајућих плодних и топлих прилица (смоница, чернозем и сл.), ареали производње шећерне репе, дуг вегетациони период и високе топлотне суме, обиље добре техничко-технолошке воде, да је овакав ареал производње шећерне репе добро саобраћајно повезан (пре свега, мрежом железничког и речног саобраћаја), најзад, да у таквом ареалу има и потребне радне снаге, при чему, претежно, сезонске неквалификоване женске радне снаге. Тек када су се испунили сви ови услови, може се рећи да ће са економско-географске тачке гледишта размештај будуће шећеране бити правилан.¹ У противном, он би био неправилан, до чега долази из различитих разлога — од незнања до политичких притисака, када се подижу тзв. „политичке фабрике“, када долази до промашених инвестиција. Поред овог вида размештаја (правилног, неправилног), овај може бити и равномеран или неравномеран. Тако, у случају размештаја шећерана, овај не би био равномеран, када би свака суседна општина градила овакав привредни објекат, с обзиром да има повољне економско-географске услове за то. Ту се мора сагледати стање шећерана у целини, видети на одговарајућим местима² програме развоја ове гране прехранбене индустрије, оценити потребе домаће потрошње и могућности извоза, па се тек тада одредити за број шећерана и места њихових локација. *Тада би размештај, водећи рачуна о целини пространства територије и потреби рејонизације производње шећерне репе, био равномеран*; у противном, он би био неравномеран, са низом далекосежних штетних последица. Најзад, размештај, у овом случају шећерана, може бити са економско-географске тачке гледања заокружен, потпун или незаокружен, непотпун. Он је заокружен и потпун када се рационално користе основне и споредне сировине, када се саобраћај благовремено и рационално користи, најзад, када постоји тесна аграрно-економска веза на релацији индустрија шећера — прехранбена индустрија — ратарство — сточарство; у противном, он је незаокружен, непотпун.

Пример локација шећерана изнели смо, да би се видео научни и практичан значај дубљег и комплекснијег проучавања размештаја индустријских грана. Проблем је још компликованији и тежи, када се истакне да постоји још један читав низ економско-географских чинилаца који одлучују за лоцирање сваке гране, понаособ. Тако је размештај индустријских грана у зависности од апсолутне или релативне везаности за сировинску базу, од радне снаге, енергетских извора, саобраћаја, војно-стратегијских разлога, природних фактора (клима, вода, рељеф), друштвено-економских и социјалних разлога, или због појаве да једна постојећа индустрија повлачи изградњу друге; у капиталистичким земљама познат је и разлог да власник фабрике ову подиже у свом месту, „како би се одужио родном крају“, мада су, најчешће, прави разлози други. За лоцирање неких индустријских грана каткада је нужан само један од ових чинилаца, за друге потребно је

комбиновати два-три чиниоца, али, у сваком случају, сви њихови захтеви морају се стећи, како би размештај са економско-географске тачке гледишта био правилан, равномеран и заокружен, потпун.

Идеје о правилном, равномерном и заокруженом, потпуном размештају односе се и на остале привредне области и гране, наравно, са одговарајућим специфичностима. Тако, *правилан размештај пољопривредних грана код нас* биће онда, када ове имају оптималне услове — природне и дрштвено-економске за свој развој. На пример, ако се пшеница или вишња лоза, имајући, иначе, повољне одговарајуће климатске и педагошке услове, размештају на оцедитијим земљиштима, имамо правилан размештај ових култура; у противном, он је неправилан. И код пољопривредних грана треба истаћи да свака од њих има своје специфичне захтеве да би им размештај био правилан, па, чак, у оквиру њих, и поједине културе имају такве захтеве. А, када се посебно говори о југословенској пољопривреди, треба напоменути да њу значајним процентом карактерише *неправилан размештај*; *прво*, то је одговарајући размештај појединих њених грана, и, *друго*, то је огромно шаренило врста, сората, усева, сојева, који не дају оптималну производњу, при чему долази до великих штетних последица и губитака. Откривање оваквих појава радovima из економске, односно аграрне географије има дубоки и научни и практични значај. Даље, уколико је у појединим крајевима државе *размештај пољопривредних грана приближно исти*, кажемо да је он *равномеран*. Ако, на пример, посматрамо сточарство (број, однос према земљишном фонду и становиштву, распост, структуру) у нашој пољопривреди, посебно овчарство, говедарство и свињарство, уочићемо велико шаренило у размештају, тада је овај неравномеран. При томе, разлози за то могу бити веома различити и сложени (историјски, културни, економски, етнички, верски итд.). Најзад, у пољопривреди је размештај *заокружен, потпун* онда, када постоји повезаност и интеракција између ратарства — сточарства — индустрије — саобраћаја — тржишта, уколико се за пример узимају главне пољопривредне гране; сличне релације постоје и за друге гране. Уколико нема овакве повезаности, размештај је *незаокружен, непотпун*.

И за размештај саобраћајних грана важе исти принципи. Ако се узме за пример друмски саобраћај, онда ће он имати *правилан размештај* ако мрежа путева избегава терене клизница, комплексе нападнуте плитким изданима и упадима јаких ветрова, ако се приликом трасирања путева не воде рачуни о „посебним“ власницима имања, најзад, ако су саобраћајни центри на тим путевима пасела са развијеним функцијама, која им дају одређену улогу у укупном животу друштва. Уколико овакви услови нису испуњени, друмски саобраћај нема правилног размештаја. С друге стране, ако је мрежа саобраћајница (друмова, железничких пруга) релативно подједнако густа у свим крајевима државе, шире регије или административно-управне целине, наравно имајући у виду структуру и специфичност такве територијалне целине, кажемо да поменуто саобраћајне гране имају *равномеран размештај*; у противном, он би био *неравномеран*. Најзад, размештај у саобраћају је *заокружен, потпун*, уколико су саобраћајне гране ме-

Бусобно повезане и допуњавају се у циљу најоптималнијег решавања својих основних задатака; када ове повезаности и допуњавања нема, размештај саобраћајних грана је незаокружен, непотпун.

Изложене идеје, поткрепљене због ограничености простора излагања малим бројем примера, имале су за циљ да укажу и на научну и на практичну страну извесним друкчијим, новим погледима на размештај привреде у целини, или њених појединих области и грана. Сматрамо да је за сагледавање значаја тог проблема напред изложено било довољно. Међутим, убудуће оваква размишљања треба, што се тиче, уклопити у целокупну теоријску проблематику Економске географије, а, пре свега, треба изложеним приступом о размештају подврћи све привредне области и гране, извући из тога начелне ставове и оцијенити размештај привреде (земље, макро, мезо и микро регије, административно-управне целине) у њеној целини.

Закључак

Мада и друга теоријска питања Економске географије (природа дисциплине и њено место у систему наука, метод истраживања и рада, научни и практични значај дисциплине, савремене тенденције развоја, теорије, школе, правци, школовање и научни кадрови у овој дисциплини) захтевају пуну пажњу и потребу да им се посветимо, проблематика размештаја структуре привреде, њених области и грана (као и других пратећих питања) за нашу дисциплину има изузетан значај. При томе, сматрамо да анализа размештаја — правилног, равномерног, заокруженог-потпуног —, како смо то напред, примера ради, приказали, чини основу сваког даљег рада у Економској географији: рејонизације — ако је реч о појединим привредним областима и гранама, регионализације — ако се настоји да се расправља о комплексним микро, мезо и макро регионима неке просторне целине, економско-географске прогнозе и одртавања перспективе анализираних проблема. Без свестране анализе размештаја постављен проблем не може бити доброг економско-географског рада, шта више, не само да такво гледиште имамо искључиво за нашу дисциплину; оно, по нашем мишљењу, исто толико важи и за чисто економске радове, тим пре што се у овима економско-географска проблематика, за коју су ти радови више него заинтересовани (јер би требало да им чине основицу) не сагледава на задовољавајући начин.

Ако је реч о теоријском аспекту овог чланка, треба рећи да он представља, колико пратимо страну и домаћу географску литературу, скроман прилог теорији Економске географије. Међутим, треба напоменути да се поједине економске дисциплине баве локационом проблематиком, при чему су у првом плану интересовања економске категорије (друштвени производ, национални доходак, запосленост, пре свега, у друштвеном сектору, основна и обртна средства ит.), а, тек потом економско-географске; анализа ових последњих је и недовољна и научну неповезана са економским делом. Па и тада, када се економист упусте у приказ и анализу локационих проблема, њега искључиво интересује индустрија, са свим напоменама које смо већ напред дали.³

Најзад, што треба рећи јесте: да један економско-географски рад, дајући оцене о размештају структуре привреде, и утврђујући да је овај правилан, равномеран, заокружен-потпун (или све то није), истовремено говори и о узроцима и последицама датог размештаја, бавећи се и питањима економско-географске средине у којој човек живи, као и перспективама које ће наступити са још бољим размештајем производних снага. У светлу тих сложених узрока, последица и трансформација, ми видимо и научни и практични значај проблематике размештаја структуре привреде, њених области и граница.

НАПОМЕНЕ И ЛИТЕРАТУРА

- 1) Тек после испуњења ових основних услова, реч би имали економисти и техничари (маркетинг, извори финансирања, степен и вид технологије итд).
- 2) Удружење произвођача шећера, Привредна комора и сл.
- 3) Д. Мишић: *Економика индустрије ФНРЈ*; Београд; 1957.

Summary

MIROSLAV POPOVIC

TOWARDS THE NEW TENDENCIES IN ECONOMIC GEOGRAPHY

Economic geography belongs to the younger branches of classical geography. Under this name it appears for the first time in the works of Lavoisier and Götz during the second half of the XIX century. The roots of this science are to be found in the French human geography (*Géographie humaine*) as well as in the German antropogeography (*die Antropogeographie*), whereas for the works in our economic geographical literature the roots are to be found in the Antropogeographical School of Cvijić. Precisely because of this, the subject of this scientific-educational discipline did not much correspond to the demands of the economy and practice; the works of it were mostly a kind of description and invention of described economic phenomena.

Changes which arose after the end of the Second World War-economic, political, cultural, social, technical-technological — required also from the economic geography to adapt itself with its subject and method to the new trends. In our opinion, economic geography is that kind of scientific discipline which deals with the study of interdependence of allocation of the economy, this allocation being determined by both natural and, concurrently and equally, socio-economic factors, but, if necessary, also by non-economic factors in the form reflexive connections. However, differently from other concepts, considering that in this discipline the subject of study is the allocation, we are proceeding further: namely, it is necessary to search for the causes and consequences of the given allocation. In this way we shall establish whether, from the economic-geographical point of view, the that we have studied was correct (or incorrect), wellbalanced or not, fully, completed (or not), which is of special significance for the economy and the practice. And, every single economic sphere and branch have their demands for such economic-geographical qualifications.

Finally, our concepts about theoretical questions of economic geography are being displayed also in the stand about the establishment of a sub-system of economic geographical disciplines, as well as of a complex method in this science.